

3. KULTURHISTORISK BAKGRUNN OG FAGLIGE PROBLEMSTILLINGER

Hege Damlien

Kulturminnene undersøkt innenfor dette prosjektet omfatter boplasser fra eldre steinalder, mer spesifikt fra den mellommesolittiske perioden (8250–6350 f.Kr.). I KHMs faglige program for steinalderundersøkelser presenterer Glørstad (2006a) en faghistorisk oversikt over steinalderforskningen i hele Østlands-regionen. Videre har Lasse Jakslund (2001) gitt en oversikt over forskningen på østnorsk mellommesolitikum i publikasjonen om Vinterbro-lokalitetene. Det vil her presenteres en sammenfattet oversikt med vekt på resultatene innenfor forskning og forvaltning som er særlig relevante for boplassene undersøkt innenfor E18-prosjektet, og som danner bakgrunnen for de overordnede tema og problemstillinger.

STEINALDERUNDERSØKELSER I OSLOFJORD-OMRÅDET

Sørnorsk mellommesolitikum har vært en lite undersøkt periode, få boplasser er utgravd, og få arbeider er publisert. Det lave antallet kjente mellommesolittiske boplasser i Sør-Norge har i stor grad sammenheng med geologiske forhold, da tapestransgresjonen har forstyrret strandbundne boplasser fra perioden langs norskekysten fra Agder til Møre og Romsdal (Bjerck 1983; 1986; Ballin og Jensen 1995:32; Åstveit 2008c; Skjelstad 2011:218). I Oslofjord-området har det imidlertid pågått en kontinuerlig landhevning uten transgresjoner siden siste istid (f.eks. Henningsmoen 1979; Sørensen 1979; 1999). Dette setter regionen i en særstilling når det gjelder potensialet for bevaring av enfasede og uforstyrrede mellommesolittiske boplasser.

Gjennom en rekke store forvaltningsprosjekter utført de siste ti årene er steinalderbosetningen ved Oslofjorden blitt relativt grundig undersøkt (Glørstad (red.) 2004b:12; 2006a). Inntil nylig var likevel kun et fåtall boplasser fra den eldste og midtre delen av mesolitikum utgravd (f.eks. Mikkelsen 1975a; 1975b; 1975c; Skar og Coulson 1986; Ballin 1998; Fuglestedt 1999; Gustafson 1999; Jakslund 2001). Hovedtyngden av undersøkelsene har omfattet boplasser fra senmesolittisk periode (6300–3800 f.Kr.), og spesielt fase 3, eller nøstvetfasen (f.eks. Berg 1995; 1997; Ballin 1998; Glørstad (red.) 2004b; 2010). Bosetningsmønsteret under den atlantiske

klimateperioden er dermed godt dokumentert, men riktignok på østsiden av Oslofjorden.

Frem til tidlig på 2000-tallet var det foretatt et begrenset antall arkeologiske undersøkelser av steinalderboplasser på vestsiden av Oslofjorden (Glørstad 2006a), og det var knapt foretatt utgravninger av tidlig- og mellommesolittiske lokaliteter (se Matsumoto 2004; Mansrud 2008). Frem til 2007 var den eldste delen av mesolitikum i Vestfold representert kun ved fire boplassfunn, Austein og Melau i Brunlanes datert til tidligmesolitikum (Matsumoto 2004) og Søndre Vardal lok. 3 og 4 i Sande datert til yngste del av mellommesolitikum (Klubbenes 1992). Siden 2002 har imidlertid kilde-tilfanget økt, særlig i forbindelse med etableringen av ny firefelts E18 gjennom Vestfold og ny jernbane mellom Larvik og Porsgrunn. Selv om det i hovedsak er blitt undersøkt kulturminner fra jernalder og middelalder, omfatter utgravningene også boplassområder fra eldre og yngre steinalder (Gjerpe (red.) 2005; (red.) 2008a; (red.) 2008b; 2010; Gjerpe og Mjærum (red.) 2012; Jakslund (red.) 2012a; 2012b; *in prep.*; Mjærum og Gjerpe (red.) 2012; Mjærum 2012). I perioden 2007–2008 ble det undersøkt 10 boplasser fra preboreal tid, nærmere bestemt tidsrommet 9400–9000 f.Kr. (10 000–9500 BP) på strekningen Sky–Langangen i Larvik kommune (Jakslund (red.) 2012a; 2012b; *in prep.*). De senere år har det også tilkommet tre mellommesolittiske lokaliteter fra Vestfold, Rødbøl 54, Ragnhildsrød 35 og Anvik (Mansrud 2008; Mjærum 2012; Eymundsson og Mjærum 2013). Samlet sett er det siden 2007 blitt undersøkt godt over 40 strandbundne steinalderlokaliteter i kystområdene i søndre Vestfold og i de tilgrensende områdene i Telemark (Persson (red.) *in prep.*).

I tillegg til de 9 mellommesolittiske lokalitetene som er undersøkt av dette prosjektet, er det per i dag undersøkt til sammen 18 mellommesolittiske lokaliteter i Oslofjordsområdet (jf. figur 3.1 og 3.2). Det har også tilkommet mellommesolittisk materiale fra Rena elv og Gråfjell i Hedmark (Amundsen (red.) 2007; Stene (red.) 2010), Øytangen i Aust-Agder (Berge mfl. 2011) og Kjelsvika i Farsund (Reitan og Berg-Hansen 2009).

Lokalitet	Kommune	Fylke	Hoh.	Strandlinje- datering, f.Kr.	Alder, BP	Alder, f.Kr	Litteratur
Ragnhildsrød	Stokke	Vestfold	80	7900–7700			Mjærum 2012
Anvik	Larvik	Vestfold	80	8500–8400			Eymundsson 2013
Tørkop	Halden	Østfold	70	7200–6600	8790 ± 100 8590 ± 140 8180 ± 170	8170–7680 7930–7490 7480–6870	Mikkelsen 1975b, Mikkelsen mfl. 1999
Rødbøl 54	Larvik	Vestfold	72	8000–7500	8630 ± 45	7675–7590	Mansrud 2008
Sundsaaen 1	Porsgrunn	Telemark	62	7700–7200			Persson (red.) 2012
Vinterbro 12	Ås	Akershus	100–99	7700–7500			Jaksland 2001
Prestemoen 1	Porsgrunn	Telemark	55	7500–7000	8761 ± 45 8593 ± 46	7940–7730 7650–7575	Persson (red.) <i>in prep.</i>
Svingen	Vestby	Akershus	85	7600–7000	8583 ± 48	7645–7550	Eymundsson og Simonsen 2013
Strand	Vestby	Akershus	82–89	7500–6600	8385 ± 50 7795 ± 50	7530–7370 6685–6535	Mjærum 2009
Vinterbro 9	Ås	Akershus	92–90	7500			Jaksland 2001
Skutvikåsen 4	Skien	Telemark	59	7500–7100			Ekstrand og Berg-Hansen 2012
Storsand R43	Hurum	Buskerud	86	7400			Ballin 1998
Søndre Vardal 3	Sande	Vestfold	70	7200	8050 ± 75 8000 ± 75 7955 ± 100	7120–6825 7055–6820 7035–6710	Klubbenes 1992
Søndre Vardal 4	Sande	Vestfold	70	7000			Klubbenes 1992
Gunnarsrød 8	Porsgrunn	Telemark	52	6900–6400			Persson (red.) 2012
Langangen Vest-gård 1	Porsgrunn	Telemark	48	6600	8030 ± 55 7740 ± 45	7065–6830 6605–6505	Persson (red.) 2012, 2013
Trosterud 1	Ås	Akershus	65–70	6900–6600	7745 ± 75 7435 ± 75	6640–6500 6390–6240	Berg 1997
Torpum 1	Halden	Østfold	55–59	6500–6400			Johansen 2003

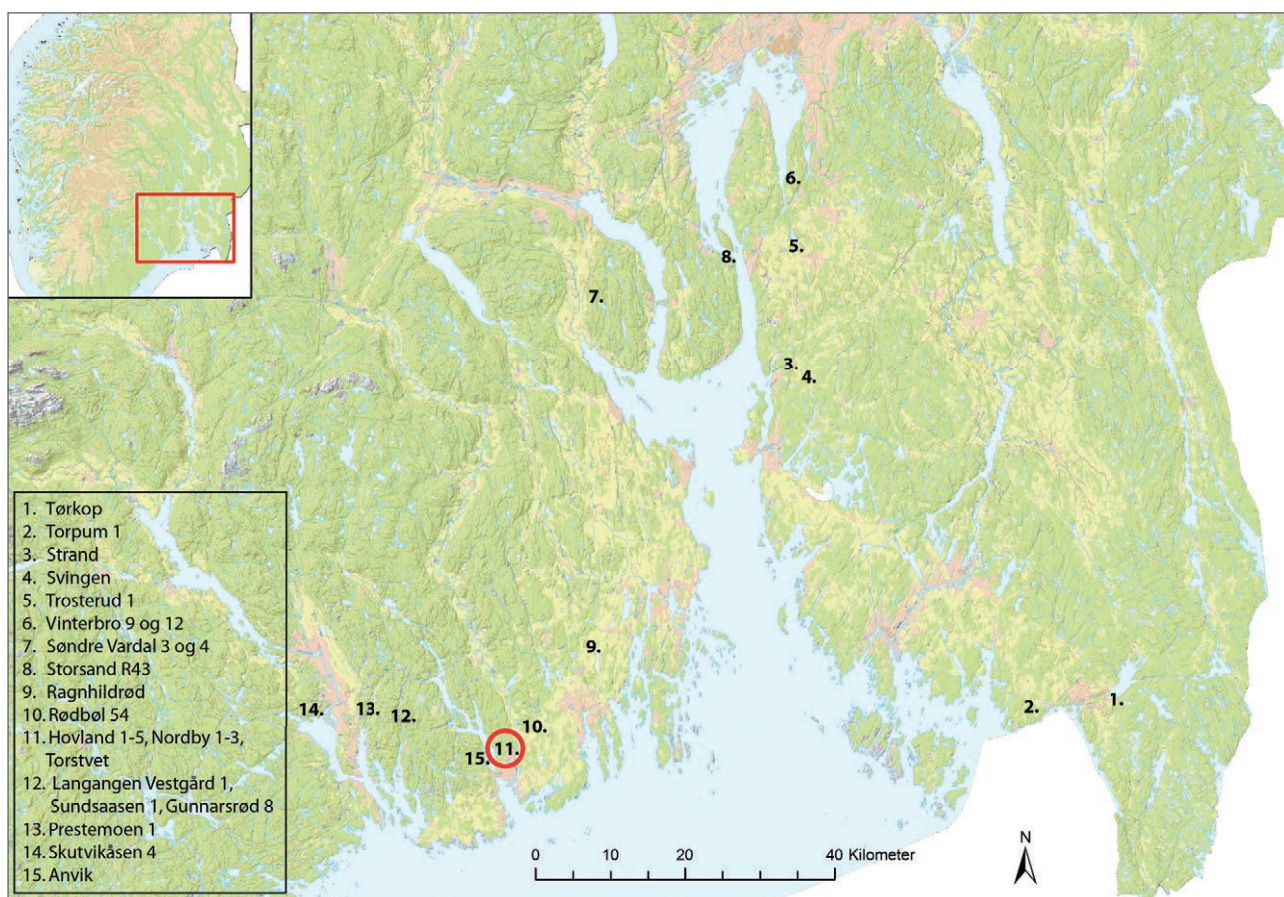
Figur 3.1. Undersøkte mellommesolittiske lokaliteter i Osloford-området.

MELLOMMESOLITIKUM I ØST-NORGE

Det typologisk-kronologiske rammeverket for østnorsk mesolitikum bygger på Egil Mikkelsens kronologiske inndeling (Mikkelsen 1975a). Med mindre justeringer benyttes faseinndelingen fremdeles i dag (Glørstad 2002:32, figur 3.3). Avgrensningen av mellommesolitikum til 8250–6350 f.Kr. (9000–7500 BP) er gjort på bakgrunn av arbeidene til Torben Bjarke Ballin (1999), Jaksland (2001) og Bengt

Nordqvist (2000). Dette gjelder også nøstvetfasens bakre grense (se også Glørstad 2004b).

I Øst-Norge ble den mellommesolittiske fasen først diskutert av Mikkelsen (1975b), som en mikrolittbrukende fase (fase 2) mellom tidligmesolitikum (fase 1) og senmesolitikum (fase 3). Fasen var basert på funn fra én lokalitet, Tørkop i Østfold (Mikkelsen 1975b; Mikkelsen mfl. 1999). I tillegg har lokaliteter fra Farsund-prosjektet i Vest-Agder

Figur 3.2. Kartet viser undersøkte mellommesolittiske lokaliteter i Oslofjord-området. Illustrasjon: Dag Erik Færev Olsen og Hege Damlien.

(Ballin og Jensen 1995; Ballin 1998), Søndre Vardal 3 og 4 i Vestfold (Klubbenes 1992), to lokaliteter fra Vinterbro-undersøkelsene (Jakslund 2001) og lokaliteten Storsand R43 fra Oslofjord-forbindelsen i Akershus (Ballin 1998) samt enkelte lokaliteter langs Siljan-vassdraget i Buskerud og Telemark (Mikkelsen 1978; 1979; 1989) stått sentralt i diskusjonen om østnorsk mellommesolitikum. Mikrolitter av typen små lansetter, hullingspisser og skjevtrekanter ble ansett som typiske for fasen (Ballin 1998; Bjerck 1983). Likheter i teknologi og enkelte distinkte ledetyper som var bestemmende for lignende faseinndelinger utenfor Norge, gjorde

at fasen ble sett i sammenheng med det vestsvenske Sandarna-komplekset (8400–6000 f.Kr.) og den sørsøkandinaviske Maglemose-kulturen (8900–6400 f.Kr.; Ballin 1999; Jakslund 2001).

Typologisk-kronologiske problemstillinger har vært hovedfokus i forskningen på mellommesolitikum i Øst-Norge (Ballin og Jensen 1995; Ballin 1998; 1999; Jakslund 2001; Mansrud 2008). Diskusjonen har først og fremst vært knyttet til etablering og presisering av en typologisk basert avgrensning mot tidligmesolitikum og den etterfølgende senmesolittiske fasen, en diskusjon som fortsatt ikke er avsluttet. Hovedvekten av de hittil undersøkte

Hovedperiode	Underperiode	BP (ukal.)	f.Kr.
Tidligmesolitikum	Fosna / fase 1	10000–9000	9300–8250
Mellommesolitikum	Tørkopfasen / fase 2	9000–7500	8250–6350
Senmesolitikum	Nøstvetfasen / fase 3	7500–5800	6350–4640
Senmesolitikum	Kjeøyfasen / fase 4	5800–5000	4650–3800

Figur 3.3. Kronologisk rammeverk (etter Glørstad 2002).

mellommesolittiske boplassene kan på bakgrunn av ulike dateringsteknikker i hovedsak plasseres i tidsrommet fra ca. 7700 til 7000 f.Kr. (jf. figur 3.1). Det eksisterer dermed en kronologisk lakune innenfor tidsrommet 8250–7700 f.Kr., men også den siste delen av perioden og overgangen mot senmesolitikum er dårlig representert empirisk (Glørstad 2011).

Mangelen på undersøkte kronologisk rene og enfasede mellommesolittiske lokaliteter datert på radiologisk grunnlag har også gjort det vanskelig å fiksere det indre kronologiske forløpet for perioden (Ballin 1999:212). Forslaget om en kronologisk todeling av fasen har vært fremsatt av Ballin (1995a). Bakgrunnen for dette var det omfattende skjvtrekantmaterialet fra Lundevågen (Ballin 1995a). Hullingspisser produsert med mikrostikkeltknikk og skjvtrekanter uten mikrostikkeltknikk var ansett som gjensidig utelukkende former, hvilket impliserte en todeling av fasen, i henholdsvis tørkopfasen (MM A) og lundevågenfasen (MM B; Ballin 1997; 1999). Skjvtrekantene ble tilskrevet den yngste fasen og hullingspissene den eldste, og skillet mellom de to underfasene ble satt til ca. 7500 f.Kr. (Ballin 1999). Nye undersøkelser og gjennomgangen av tidligere utgravd materiale viste imidlertid forekomsten av skjvtrekanter også på eldre lokaliteter som Vinterbro (Jaksland 2001), Ragnhildrød 35 (Mjærum 2012) og Rødbøl 54 (Mansrud 2008), samtlige datert innenfor 8250–7600 f.Kr. (9000–8600 BP). Én hullingspiss er også funnet på lokaliteten Botten 1 på Karmøy datert til 6830–6650 f.Kr. (Skjelstad 2011). Resultatene fra disse undersøkelsene utfordrer antagelsen om at forekomsten av og forholdet mellom hullingspisser og skjvtrekanter er kronologisk betinget, og at det dermed ikke er grunnlag for å postulere en oppdeling av perioden i underfaser på bakgrunn av ulike spisstyper (Jaksland 2001; Mansrud 2008:256).

Forekomsten og spredningen av ulike mikrolitttyper har også stått sentralt i diskusjonen omkring regionalitet i mellommesolitikum. Distribusjonen av de ulike mikrolitttypene rundt Oslofjorden ble lenge tolket som et regionalt betinget forhold (Ballin og Jensen 1995; Jaksland 2001). Skjvtrekantene regnes som ledeartefakter i dansk Maglemose-kultur, mens hullingspissene er knyttet til det vestsvenske Sandarna-komplekset. Funn av hullingspisser på østsiden av Oslofjorden ble derfor satt i sammenheng med impulser fra Sandarna-komplekset. Skjvtrekantene var ansett som mer vanlige vest for Oslofjorden og ble satt i sammenheng med en sterkere innflytelse fra Maglemose-kulturen (Jaksland 2001:32). I de senere år har det imidlertid

fremkommet skjvtrekanter og hullingspisser på både øst- og vestsiden av Oslofjorden som har utfordret denne antagelsen (Jaksland 2001; Mansrud 2008; Mjærum 2012). Funn av skjvtrekanter og hullingspisser i vestnorske kontekster underbygger dette (Åstveit 2008c:572; Skjelstad 2011). Videre skiller de sørnorske skjvtrekantmikrolittene seg fra de sørsandinaviske ved å ha vært produsert med knekkbrudd heller enn mikrostikkeltknikk (Jaksland 2001; Bjerck 2008c:79; Mansrud 2008:249; Skjelstad 2011).

Foruten typologisk definerte ledetyper har også råstoffbruk og teknologiske trekk hatt en sentral plass i kronologidiskusjonen (Bjerck 1983; Ballin 1995b; 1999; Jaksland 2001:32). Især attributter som flekkebredde og avspaltningsvinkel er blitt ansett å ha kronologisk betydning der flekkebredden blir gradvis mindre og avspaltningsvinkelen mindre spiss i løpet av perioden (Bjerck 1983:78). Et arbeid som har hatt relevans for teknologisk-kronologiske problemstillinger i Sør-Norge, er Mikkel Sørensens teknologiske analyser av flekkemateriale fra Maglemose-kulturen (Sørensen 2006a; 2006b). Sørensen argumenterer for en utvikling av flekketeknologien fra direkte teknikk til indirekte teknikk og trykkteknikk samt produksjon av mikroflekker i løpet av fasen. Funnmaterialet fra flere av de østnorske lokalitetene datert til den eldste delen av mellommesolitikum viser produksjon av flekker på koniske og ensidig koniske kjerner med trykkteknikk (Mansrud 2008:256; Stene (red.) 2010; Mjærum 2012). I Vest-Norge er det også blitt antydnet at flekkeproduksjon på koniske kjerner med indirekte teknikk og/eller trykkteknikk ble praktisert allerede før 7550 f.Kr. (8500 BP; Bjerck 1986:111; Skjelstad 2011:222–223). Fremstillingsteknikken er antatt å være et sent trekk i dansk Maglemose-materiale, der det i hovedsak opptrer etter 7100 f.Kr. (8150 BP; Sørensen 2006b:65–66). Videre opptrer regulære mikroflekker i stort antall, og forslaget om at regulær mikroflekketeknikk introduseres før 7550 f.Kr. (8500 BP; Bjerck 1986; 2008a), støttes opp av materialet, og da spesielt fra Rødbøl (Mansrud 2008).

Mens tidligmesolitikum er regnet som en flintekstensiv periode, er flintbruken i mellommesolitikum hevdet å være mer sparsommelig, både teknologisk og kvantitativt, og med en økende bruk av lokale steinråstoff (Waraas 2001). Omkring 7550 f.Kr. (8500 BP) er bergart antatt å bli brukt i økende grad som råstoff for produksjonen av prikkhugde trinnøkser og andre større redskaper, som hakker og køller, mens bruken av andre silikater enn flint er antatt å være tiltagende først i den yngre delen

av perioden (Jaksland 2001:111). Funn av trinnøkser og slipeplater på flere undersøkte østnorske mellommesolittiske lokaliteter det siste tiåret flytter imidlertid dateringsrammen for trinnøkser i Oslofjord-området tilbake i tid til ca. 7900–7600 f.Kr. (8800–8600 BP; Jaksland 2001:35; Mansrud 2008:257; Mjærum 2012). Også i Vest-Norge finnes eksempler på slipte bergartsøkser før 7500 f.Kr. (Olsen og Alsaker 1984; Bergsvik og Olsen 2003; Åstveit 2008c).

Det hittil frembrakte empiriske kildematerialet har gitt et magert grunnlag for generelle betraktninger omkring de mellommesolittiske boplassenes organisering og det generelle bosetningsmønsteret innenfor perioden. De undersøkte lokalitetene består av flere mindre funnkonsentrasjoner i tillegg til en begrenset funnmengde og er tolket å representere besøk av relativt kort varighet (Mikkelsen mfl. 1999; Jaksland 2001; Mansrud 2008). Det finnes få overbevisende boligstrukturer fra perioden langs kysten av Sør-Norge (Åstveit 2008c). Mellommesolittiske boligstrukturer er imidlertid kjent blant annet fra nordnorske, vestsvenske og sørskan-dinaviske kontekster (Bjerck 1989a; Hernek 2005; Skandfer (red.) 2010). Hovedvekten av de undersøkte lokalitetene har sin beliggenhet i tilknytning til den fortidige strandlinjen og må regnes som marint orienterte. Imidlertid er det også undersøkt mellommesolittiske boplasser fra det østnorske innlandet (Indrelid 1994; Sjurseike 1994; Boaz 1997; 1998; 1999; Amundsen 2007; Stene (red.) 2010). Det østnorske faunahistoriske materialet viser en relativt stor variasjon i utnyttede arter og peker mot både en marin og en terrestrisk økonomi (Mikkelsen mfl. 1999; Ekstrand og Berg-Hansen 2012).

KUNNSKAPSSTATUS

Gjennomgangen over viser at det er flere kunnskapshull forbundet med forståelsen av den mellommesolittiske perioden i Øst-Norge. Typologisk-kronologiske problemstillinger har vært hovedfokus i forskningen. Enkelte trender er påvist, men den interne kronologiske utviklingen er fremdeles i liten grad klarlagt. Det eksisterer en kronologisk lakune innenfor den første halvdel av fasen, men også den siste delen av perioden. Avgrensning mot tidligmesolitikum og den etterfølgende senmesolittiske fasen er også dårlig representert empirisk.

Tidligere tolkninger omkring det kronologiske utviklingsforløpet i perioden har i stor grad sin bakgrunn i et begrenset kildemateriale. Blant annet er det hevdet at det ved seriasjon kan påvises morfologiske trekk ved ulike mikrolitttyper og måten de

er produsert på, som igjen er kronologisk betinget (Fischer 1978; Larsson 1978). Nyere arkeologiske undersøkelser viser imidlertid at den kronologiske relevansen til denne gjenstandskategorien må revurderes (jf. Jaksland 2001; Sørensen 2006b; Mansrud 2008). Dette er fordi det kan dokumenteres en omfattende variasjon i redskapstypens morfologiske utforming, i tillegg til at redskapstypens funksjon i stor grad er uavklart (Sørensen 2006b). På bakgrunn av dette må bruken av typologi og morfologisk definerte redskapstyper for å fikserer det kronologiske forløpet i perioden og for å identifisere arkeologiske regioner og grupperinger problematiseres (Eriksen 2000a). Det er behov for i større grad å tilrettelegge for studier der bestemte redskapstyper analyseres som en del av den overordnede steinteknologien (Sørensen 2006b).

Innenfor skandinavisk steinalderforskning er det de siste årene blitt et økt fokus på teknologiske aspekter for å belyse samfunnsrelaterte problemstillinger (se f.eks. Sørensen 2006a; 2006b; Sørensen mfl. 2013). Analytiske metoder som kan belyse grunnleggende teknologiske problemstillinger, spesielt bruken av ulike slagteknikker, har imidlertid hatt begrenset relevans for forståelsen av østnorsk mellommesolitikum. Blant annet baserer referansene til slagteknikk seg i hovedsak på studier av dansk materiale (jf. Bjerck 2008c). Det fremstår imidlertid som klart at den sørskan-dinaviske kronologien ikke umiddelbart kan overføres til østnorske forhold. Det er behov for mer grunnleggende teknologiske analyser som kan klarlegge den kronologiske utviklingen av ulike teknologiske konsepter innenfor regionen og belyse hvorvidt disse kan knyttes til bestemte håndverkstradisjoner. Flere har fremhevet at en rekke forhold spiller en sentral rolle ved organiseringen av steinteknologien og i valg av reduksjonsstrategi. Spesielt er råstofftilgjengelighet og råstoffets kvalitet blitt trukket frem (Andrefsky 1994). Det er imidlertid i liten grad blitt diskutert hva de ulike teknikkene og råstofftilgjengeligheten betyr for den teknologiske tradisjonen som helhet (Eigeland *in prep.*).

Videre har de inntil nylig relativt få undersøkte mellommesolittiske lokalitetene i Øst-Norge og vektleggingen av problemstillinger av typologisk-kronologisk art medført at man foreløpig har liten kunnskap omkring den interne boplassorganiseringen i perioden samt hvordan de ulike boplassene relateres til hverandre og det omkringliggende landskapet. Analyser som kan belyse hvilken aktivitet den enkelte boplass representerer, og relatere den til andre boplasser, vil være vesentlige for å forstå

bosetningen og samfunnsutviklingen i mellommesolitikum i et større perspektiv (Glørstad 2006a).

Boplassene undersøkt av prosjektet kan på bakgrunn av beliggenheten over dagens havnivå dateres innenfor første halvdel av fasen, en tidsperiode som tidligere er svært dårlig empirisk belagt. Videre ligger boplassene i dag i skogsterreng og er antatt i liten grad å være forstyrret av moderne aktivitet. Boplassmaterialet er dermed antatt å være velegnet til analyser som kan belyse typologisk-kronologiske aspekter, teknologiske aspekter og råstoffbruk samt spørsmål omkring boplassenes organisering – tema som utgjør betydelige kunnskapshull i forståelsen av den mellommesolittiske perioden i Øst-Norge. På bakgrunn av gjeldende kunnskapsstatus og kunnskapshull ble det i forkant av undersøkelsene utarbeidet faglige problemstillinger for i størst mulig grad å kunne ivareta de berørte kulturminnernes kunnskapsverdi. Prosjektets overordnede tema og problemstillinger vil bli presentert mer utfyllende under.

PROSJEKTETS OVERORDNEDE TEMA OG PROBLEMSTILLINGER

Innledningsvis i denne publikasjonen er problemstillingene som KHM ønsket å fokusere på ved undersøkelsen av steinalderboplassene, presentert. Problemstillingene er, og må nødvendigvis være, overordnede. Underveis i prosjektet ble derfor de prioriterte faglige tema og problemstillinger videreutviklet og konkretisert på bakgrunn av det informasjonspotensialet som man underveis så i utgravningsobjektene. Dette har lagt grunnlaget for prioriteringer i felt og under etterarbeidet.

I prosjektplanene (Glørstad 2011; 2012a; 2012b) var det vektlagt at perioden var dårlig kjent arkeologisk, og at de berørte lokalitetene hadde potensial til å frembringe ny kunnskap for forståelsen av den mesolittiske bosetningshistorien i Sørøst-Norge, spesielt innenfor tidsrommet 8000–7500 f.Kr. Det overordnede målet med de arkeologiske undersøkelsene har vært å analysere materialet med tanke på å undersøke utvikling av lokalt forankrede samfunnssystem og tilrettelegge for fremtidige studier av storskalaanalyser av bosetningshistorien i søndre Vestfold og Telemark.

Sett i sammenheng med det omfattende arkeologiske kildetilfanget som har fremkommet omkring Oslofjorden de senere årene, vil det dermed skapes et stort mellommesolittisk materiale som kan knyttes til tilsvarende kvalitetsmateriale fra eldre og yngre faser i Oslofjord-området. Dette åpner for å studere bosetningshistorien som en prosess gjennom hele mesolitikum innenfor et avgrenset område.

Dette er en forholdsvis sjelden situasjon i nordeuropeisk arkeologi og skaper unike muligheter for å belyse vesentlige bosetningshistoriske spørsmål og de lange linjene i historieføløpet (Glørstad 2011). Lokalitetene kan dateres til første halvdel av mellommesolitikum og representerer dermed bosetning i området i fasen etter koloniseringen av landet og fremover mot perioden da bosetningen begynte å utvikle en mer stedegen og landskapstilknyttet karakter. Boplassene ligger dermed innenfor tidsperioden preget av endring (Glørstad 2011). Undersøkelsene har dermed også et stort vitenskapelig potensial i nasjonal og internasjonal sammenheng. Det er antatt at de berørte lokalitetene vil bidra med vesentlig ny kunnskap omkring mer overordnede tema, som koloniseringsprosessen og utviklingen av marin tilpasning i Nord-Europa etter siste istid.

Koloniseringsprosessen og utviklingen av marin tilpasning

Innenfor steinalderforskningen har det de siste tiårene vært en økende interesse for å forstå den tidligste bosetningen og koloniseringsprosessen i Nord-Europa (Glørstad 2013). Interessen har til dels sammenheng med den store tilveksten av datamateriale generert gjennom de siste års arkeologiske undersøkelser i Norge (Nærøy 1994; Høgestøl 1995; Høgestøl og Prøsch-Danielsen 1995; Waraas 2001; Bang-Andersen 2003; Bjerck (red.) 2008; Fuglestedt 2009; Hersjedal mfl. (red.) 2009; Skandfer (red.) 2010; Skjelstad (red.) 2011; Jaksland (red.) 2012a; 2012b; *in prep.*; Selsing 2012) og i Vest-Sverige (Kindgren 1995; 2002; Nordqvist 1999).

Reinsdyrjakt og reinens trekkmonster ble lenge ansett som årsaken til at menneskene først bosatte seg langs norskekysten (f.eks. Fuglestedt 2012). Hovedvekten av de undersøkte norske og vestsvenske tidlig- og mellommesolittiske lokalitetene ligger imidlertid i tilknytning til fortidige strandlinjer. I senere arbeider omkring pionerbosetnings-ekspansjonen er derfor marin tilpasning og betydningen av de marine ressursene blitt vektlagt som hovedelementer i forståelsen av koloniseringen (Bang-Andersen 2003; Bjerck 2008a; 2008b). De norske og vestsvenske landområdene står i sterk kontrast til Sør-Skandinavia og kontinentet. De bevarte og undersøkte boplassene i disse områdene er innlandsboplasser, og man har lite kunnskap om kystboplassene (jf. Fischer 1996; Bailey og Spikins (red.) 2008). Årsaken til dette er at de preboreale og boreale kystlinjene her er oversvømt og ligger under dagens havoverflate.

En problemstilling som har oppstått i kjølvannet

av dette, er *hvor* tilpasningen til et marint levesett utviklet seg. Enkelte har fremhevet at den marine tilpasningen kan ha utviklet seg i områder som i dag ligger under vann, for eksempel Nordsjø-fastlandet (Odner 1966; Bjerck 1989b; Bang-Andersen 2003; Fuglestvedt 2009). Andre har argumentert for at utviklingen av den må oppfattes som en integrert del av koloniseringen av de skandinaviske kystområdene, og at den har sin opprinnelse i grenseområdet mellom den sørvestsvenske skjærgården og de kontinentale slettelandskapene (Welinder 1981a; Waraas 2001; Schmitt mfl. 2006; Bjerck 2008a; 2008b). Det kontinentale materialet peker i hovedsak mot en terrestrisk økonomi, men det er indikasjoner på at den marine kulturen eller tilpasningen man ser fra norsk steinalder, kan spores tilbake i tid og til kontinentet (Kindgren 1995; Fischer 1996; Schmitt mfl. 2006; Glørstad 2013). Hvorvidt det økende havnivået har oversvømt samtidige kystboplasser i Sør-Skandinavia og på kontinentet, eller om den marine tilpasningen som kan spores nord for Skagerak, markerer oppkomsten av et slikt levevis i Europa, er imidlertid fremdeles et åpent spørsmål (Glørstad 2013).

Oslofjord-området står som nevnt i en særstilling når det gjelder bevaring av enfasede og uforstyrrede tidlig- og mellommesolittiske kystboplasser. Stein-alderboplassene undersøkt av E18-prosjektet har dermed også et vitenskapelig potensial i en overregional sammenheng. Topografi og boplassenes beliggenhet gjør det sannsynlig at lokalitetene var i bruk mens de lå nær samtidig strandlinje. I perioden som de undersøkte boplassene representerer, var denne delen av Vestfold et fjord- og skjærgårdslandskap der strandlinjeforskyvningen bidro til stadig smulere farvann (Glørstad 2011). Flere av lokalitetene er antatt å ha ligget på øyer i forholdsvis smale og grunne sund og fjorder. Med strandtilknytning er boplassene antatt å ha hatt en optimal beliggenhet med hensyn til marint erverv og kommunikasjon. De arkeologiske undersøkelsene har sammen med naturvitenskapelige undersøkelser bidratt til å belyse disse forholdene ytterligere. Lokalitetene som ble undersøkt av prosjektet, ligger i dag rundt et myrbasseng, og dateringer av overgangen fra sjø til ferskvann vil bidra med ny kunnskap om lokalitetenes og lokalmiljøets formasjonshistorie og videre økt forståelse omkring regionale variasjoner i kystbosetningen og i marin ressursutnyttelse (jf. Bicho mfl. (red.) 2011).

I Vest-Sverige er det kjent et stort antall boplasser fra boreal tid, og bare rundt Göteborg er det blitt undersøkt om lag 60 transgrederte boplasser de siste 30-årene (Alin mfl. 1934; Cullberg 1972; Wigforss

mfl. 1983; Andersson mfl. 1988; Nordqvist 1995; 2000; Hernek 2005). Her ligger de preboreale og boreale strandlinjene i hovedsak høyere enn dagens strandlinje, men er på grunn av det kompliserte strandlinjeforløpet i stor grad forstyrret eller ødelagt av transgresjoner og en relativt lav marin grense. De vestsvenske lokalitetene vil likevel utgjøre et viktig referansemateriale for boplassene undersøkt av prosjektet, og et viktig komparativt materiale i diskusjonen omkring koloniseringsprosessen og hvor tilpasningen til et marint levesett utviklet seg.

Et annet interessant problemfelt er hvilke forskjeller og forbindelser som kan påvises mellom kyst- og innlandsboplassene i et overregionalt perspektiv. Publiserte arbeider som omhandler de preboreale og boreale innlandsboplassene fra Sør-Skandinavia og på kontinentet, utgjør et sentralt komparativt materiale i denne diskusjonen. Spesielt gjelder dette Maglemose-lokaliteter fra første halvdel av mellommesolitikum (se f.eks. Becker 1952; Petersen 1966; Andersen mfl. 1982; Petersen og Petersen 1984; Boas 1986; Bokelmann 1991; Johansson 1998). Også undersøkte boplasser i det østnorske innlandet vil være sentrale i denne diskusjonen (Boaz 1997; Amundsen 2007; Stene (red.) 2010).

Utviklingen mot lokalt forankrede samfunnssystem

Mellommeseolittisk tid i Nord-Europa åpner for å studere mange avgjørende bosetningshistoriske spørsmål, blant annet omkring utviklingen mot mer lokalt forankrede samfunnssystem etter siste istid (Glørstad 2011). Pionerbosetningsekspanjonen langs norskekysten er antatt å ha skjedd relativt raskt, sannsynligvis over en periode på kun 200–300 år (Bjerck 1994; Fuglestvedt 2009). Det er en rådende oppfatning at denne delen av mesolitikum var preget av små sosiale grupper, høy mobilitet over store avstander og et utpreget felles redskapsinventar for store deler av Nord-Europa (Bjerck 1994; 2008a; Jaksland 2001; Fuglestvedt 2012). En vanlig hypotese i tolkningen av det mesolittiske bosetningsmønsteret er at mobiliteten gradvis ble lavere med en sterkere grad av områdetilknytning og med økende regionale forskjeller med utvikling av lokale teknologiske tradisjoner (Glørstad 2006a). Glørstad (2013) har imidlertid i et nyere arbeid omkring pionerbosetningen i Norge argumentert for at pionerbosetningsekspanjonen langs norskekysten har likhetstrekk med bosetningsmønster og kommunikasjon i de yngre delene av mesolitikum. Koloniseringsprosessen kan slik markere introduksjonen til et maritimt levevis med kontinuitet gjennom store deler av mesolitikum.

Tidligere forskning på sørnorsk mellommesolitikum har i stor grad tatt utgangspunkt i kronologiske studier, basert på forekomsten og spredningen av typologiske og morfologiske elementer for å belyse mer overordnede samfunnsspørsmål (Ballin 1999; Ballin og Jensen 1995; Jaksland 2001; Bjerck 2008b; Bjerck 2008e:559). Videre har sørskandinaviske forhold utgjort det viktigste rammeverket for forståelsen av samfunnsutviklingen i mellommesolitikum i Østlands-regionen (Glørstad 2006a:89). Likheter i materiell kultur, og særlig typologiske ledeartefakter, som prosjektiltyper, har medført at de første pionerne som bosatte seg i Sør-Norge etter siste istid, er antatt å ha hatt sitt kulturelle utgangspunkt i den nordvesteuropiske senpaleolittiske Ahrensburg-tradisjonen, eller en svært tidlig fase av den mesolittiske Maglemose-kulturen (Maglemose fase 0; Bjerck 1994; 2008a; Kutschera 1999; Waraas 2001; Fuglestad 2003; 2005; 2009). Øst-Norge er dermed satt i sammenheng med en direkte kontakt med Maglemose-kulturen, en kontakt som kan ha blitt svakere etter hvert som Nordsjø-kontinentet forsvant mot slutten av boreal tid og medførte en økende grad av regionalisering (Jaksland 2001:108; Glørstad 2010). Påvirkningen fra de nordvesteuropiske områdene har slik dannet utgangspunktet for studier omkring den kulturelle utviklingen i mellommesolitikum i Øst-Norge. Nyere undersøkelser indikerer imidlertid at sørskandinaviske forhold ikke umiddelbart kan overføres til Øst-Norge.

I store deler av Skandinavia kan det spores omfattende endringer i redskapstradisjon og bosetningsmønster i overgangen mot mellommesolitikum (jf. Mikkelsen 1975b; Bjerck 1983; Nærøy 1994; Nordqvist 1995; Ballin 1999; Jaksland 2001; Hernek 2005; Rankama og Kankaapää 2008; Sørensen mfl. 2013). Endringene omfattet blant annet introduksjonen av et nytt teknologisk konsept som innebærer flekkeproduksjon på koniske og ensidige koniske kjerner ved hjelp av trykkteknikk. Det teknologiske konseptet synes å bli introdusert i Sør-Norge i overgangen mot boreal tid (jf. Sørensen mfl. 2013). Introduksjonen av konseptet synes å skje omtrent samtidig som andre grunnleggende endringer i redskapskulturen, som produksjonen av økser og køller av bergart samt bruken av komposittredskaper. Det er sannsynlig at bergartstradisjonen samt flekkeproduksjon basert på trykkteknikk og bruken av komposittredskaper

må oppfattes som relaterte teknologier. Teknologisk har dermed det norske materiale i denne perioden likhetstrekk med materiale fra de nordøsteuropiske områdene (Rankama og Kankaapää 2008; Sørensen mfl. 2013). En nylig fremsatt hypotese fremhever nettopp at de teknologiske endringene som kan spores i store deler av Skandinavia i denne perioden, er uttrykk for en økt kulturell påvirkning fra de nordøsteuropiske tradisjonsområdene (Sørensen mfl. 2013). Introduksjonen av teknologikonseptet i Øst-Norge kan dermed indikere endringer i eksisterende nettverksrelasjoner og/eller at omfattende interaksjon og mobilitet over store avstander kan ha foregått i Fennoskandia i dette tidsrommet (jf. Knutsson og Knutsson 2012; Sørensen mfl. 2013). Det er imidlertid gjort få forsøk på å studere det østnorske materialet i relasjon til en østlig tradisjon.

Et viktig aspekt for å forstå steinalderens samfunnsorganisering er å få klarhet i hva slags type boplass eller aktivitetsprosesser de undersøkte lokalitetene representerer, samt å undersøke hvordan det interne boplassrommet har vært organisert. En oppdeling av steinalderboplasser i ulike typer etter funksjon inngår i flere arbeider omkring steinalderens samfunnsorganisering (Odner 1964; Indrelid 1978; Bjerck 1989a; Ballin og Jensen 1995; Nærøy 2000). Tidligere undersøkelser antyder at steinalderboplassene var organisert etter bestemte prinsipper som reflekterer aktivitetsdifferensieringen på boplassene (Bjerck (red.) 2008:8). De hittil undersøkte mellommesolittiske lokalitetene synes på bakgrunn av funn og funnforhold i stor grad å representere besøk av relativt kort varighet og antyder – dersom de er representative – høy grad av mobilitet uten sammenhengende, gjentatt bruk i den tidlige delen av mesolitikum (Jaksland 2001). De siste års undersøkelser i Larvik og Porsgrunn har utfordret antagelsen om mellommesolittiske boplasser som små og funnfattige (se også Persson *in prep.*). Undersøkelsene har frembrakt boplasser av ulik karakter, størrelse og funnmengde, som samlet bidrar til å skape et nyansert og helhetlig bilde av bosetningsmønsteret i mellommesolitikum. Dette åpner for interessante analyser av et romlig perspektiv på to nivåer: internt på boplassene og boplassene i sammenheng med et overordnet bosetningsmønster.